

Itämerensuomalaiset kielet ja niiden tutkimus¹

Seppo Suhonen

Itämerensuomalaisia kieliä on nykyisin seitsemän, mikäli inkeromurteetkin lasketaan erilliseksi kieleksi, nimittäin suomi, viro, karjala, vepsä, liivi, inkeroinen ja vatja. Nimenomaan neuvostoliittolaiset tutkijat käyttävät mielellään nimityksiä inkeroiskieli ja Itämeren kielet. Jotkut tutkijat haluaisivat antaa kielen statuksen myös lyydiläismurteille, jotka ovat edeltäjäni professori Aimo Turusen erityinen tutkimuskohde. Kieleksi nimittävät usein murretaan myös aunukselaiset, setukaiset, räumalaiset, savolaiset jne., ja ehkäpä

joskus jokin näistä muuttuu virallisestikin kieleksi — on kysymys murteen ja kielen rajan ikuisesta ongelmasta. Neljä itämerensuomalaista kieltä, nimittäin vepsä, inkeroinen, liivi ja vatja, kuuluu Euroopan seitsemän pienimmän kielen joukkoon, ja vatjalla on ilmeisesti kunnia olla Euroopan pienin kieli, jos kelttiläisen manxin kielen viimeinen puhuja ei enää ole elossa. Viime vuonna ilmestyneen arvostetun suomalaisen tietoteoksen mukaan vatja olisi tyystin hävinnyt toisen maailmansodan jälkeen (Otavan suuri ensyklopedia

¹ Virkaanastujaisesityelmä Helsingin yliopistossa 31. tammikuuta 1979.

s. 2937, Keuruu 1978). Onneksi tämä surullinen tieto ei pidä paikkaansa, sillä kieli elää vielä, kun sitä puhuu parikymmentä henkeä, kuten vatjaa tätä nykyä. Myös itävatjan murretta voitiin pitää elävänä niin kauan kuin sitä taisi yksi henkilö eli vuoteen 1975 saakka. Viime vuosikymmeninä on useimpien muidenkin itämerensuomalaisten kielten puhujien määrä vähentynyt, vatjan, inkeröisen ja liivin noin 90 % ja vepsänkin runsaasti 50 % viidessäkymmenessä vuodessa. Tähän kehitykseen on vaikuttanut ratkaisevasti tietysti toinen maailmansota. Vatjaa ja parinsadan hengen kieltä liiviä lapset eivät enää puhu äidinkielenään. Heidän viestimenään ovat suuremmat kielet, vatjalaisilla venäjä ja inkeröidenkin, liiviläisillä lätti ja venäjä. Vain suomea ja noin miljoonaisen väestön viroa opetetaan kouluissa, ja vain näillä kielillä ilmestyy nykyisin omakielistä kirjallisuutta; oma kirjakieli on kyllä ollut ennen toista maailmansotaa muilla paitsi vatjalaisilla. Puhesuomi on vain osa suomen kieltä; sitä vastoin useimmat muut itämerensuomalaiset kielimuodot ovat nykyisin pelkästään puhekieltä.

Aikojen kuluessa on häipynyt useitakin itämerensuomalaisia kielimuotoja, tiettyjä murteita tai eristyksissä olleita kielisäarekkeita, ja tämmöisiä kielen häviämisiä voinee tapahtua vastakin geografisesti näinkin suppealla alueella. Kielen sammumisen ajankohdan määrittäminen näyttää kuitenkin olevan ainakin yhtä pulmallista kuin sen puhujienkin kuolemanhetken ilmoittaminen, siinäpä kielitieteen ja lääketieteen yhteinen pulma. Voidaan esimerkiksi kysyä, onko Vatikaanin lehdessä *L'Osservatore Romano*ssa julkaistava latinankielinen bulla elävämpää kieltä kuin viimeisen itävatjalaisen Fjokla Vassiljevan kertoma iltasatu äänitallennuksena.

Pienimpien itämerensuomalaisten kielten tulevaisuus ei näytä kovin valoisaalta. Paradoksaalisti kuitenkin pienin niistä eli vatja on oikeastaan edustava esimerkki kaikista tämän ryhmän kielistä. Onhan

tunnettua, että jonkin kielen puhujien pieni määrä ei merkitse sitä, että tällaisen kielen tieteellinen merkityskin olisi vähäinen. Juuri vatjasta on Viron tiedeakatemia arkistossa Tallinnassa koossa noin 200 000 sanan lipusto, mikä vastaa jokseenkin Nykysuomen sanakirjan hakuosien määrää. Vatjan kielestä on tehty parisataa tutkimusta, sitä on nauhoitettu, ja vatjan julkaisemattomat kokoelmat ovat sangen laajat, varsinkin akateemikko Paul Aristen omat kokoelmat Tartossa. Tästä kielestä tallennettuun runsaaseen aineistoon viitaten onkin sanottu, että jos vatjan kieli joskus kuolee, se saa luksus-hautajaiset. Vatja on tutkijan kultakaivos siksi, että se äänneopiltaan, sanastoltaan ja morfologialtaan kuvastelee tietyn kantasuomalaisen murreryhmän rajoja; kieli- ja maantieteellisesti vatja on lingvistinen väliinpuotoaja parin vuosituhannen takaa.

Kuin kokonainen tutkimusarkisto on myös noin 6 000 puhujan vaalima vepsän kieli. Sekin on säilyttänyt runsaasti sellaista ainesta, joka valaisee ratkaisevasti suomen ja sen lähisukukielten kehitystä ja rakennetta. Historiallisessa kielentutkimuksessa on suuri merkitys sellaisilla kielillä, jotka ovat jossakin suhteessa olleet erityisen konservatiivisia. Itämerensuomalaisten kielten osalta tällaiset pakastekielet ovat erityisen tärkeitä siksi, että niiden vanhimmat kirjalliset lähteet ovat eurooppalaisittain katsoen suhteellisen nuoria; onhan vanhin itämerensuomalainen kielenmuistomerkki eli Novgorodin tienoilta löydetty tuohikirje vasta 1200-luvulta eli ajalta, johon mennessä muinaiskirkkoslaaviksi oli kirjoitettu jo yli 200 000 käsikirjoitusta. Tässä valossa voimme ymmärtää, että 1800-luvulla sammunut kreevinien vatja ja 1800-luvulla sukupuuttoon kuollut Salatsin liivi olivat kielitieteen kannalta nuorena nukkuneita.

Itämerensuomalaiset kielet pienimmästä suurimpaan ovat kielitieteellisesti tärkeitä. Varsinkin suomen kielen merkitys vuosituhanten takaisten kielenainesten säilyttäjänä on keskeinen koko feno-

ugristiikassa, kuten myös nimitys suomalais-ugrilaiset kielet osoittaa — olkoonkin, että tämä uralilaisten kielten päähaaran nimitys on motivoitavissa maantieteellisinkin perustein. Suomen kielen asema puhdaspiirteisenä suomalais-ugrilaisena kielenä on varmasti yksi syy sitä kohtaan tunnettavaan kiinnostukseen; onhan tätä nykyä jo lähes 60 ulkomaaisessa korkeakoulussa suomen kielen lehtori. Meitä tämän yliopiston opettajia ilahduttaa myös se, että viime vuosina on luennoillamme ollut monia suomen ja sen sukukielten opiskelijoita aina Kaukoitää myöten ja että suomalais-ugrilaisten kielten vireää tutkimusta harjoitetaan esimerkiksi Japanissa. On ilmeistä, että kaikkikin suomalais-ugrilaiset kielet voivat tarjota tuoretta ja indoeurooppalaisesta kaavasta poikkeavaa yleiskielitieteellistä testimateriaalia kielitieteellisesti jo melko tarkoin hyödynnettyjen, melkeinpä kaluttujen kielten rinnalle.

Itämerensuomalaisia kieliä tutkitaan luonnollisesti eniten Neuvostoliitossa ja Suomessa. Näiden kielten tutkimuskeskuksia Neuvostoliitossa ovat Tarton ja Leningradin yliopisto sekä Tallinnassa ja Petroskoissa sijaitsevat Neuvostoliiton tiedeakatemian kielen ja kirjallisuuden laitokset, joita lähinnä vastaava laitos meillä on Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, ja edelleen Tallinnan kasvatusopillisen korkeakoulun viron kielen oppituoli. Tutkimukselle on suureksi hyödyksi, että Neuvostoliitossa työskentelee useita sellaisia kielentutkijoita, joiden äidinkielenä on jokin pieni itä-itämerensuomalainen kielimuoto kuten karjala, vepsä tai lyydi.

Vilkkaasta yhteistoiminnasta itämerensuomalaista kielialuetta tutkivien suomalaisten ja neuvostoliittolaisten kollegojen kesken kertovat yhteiset symposiumit, vastavuoroiset tutkijain ja luennoitsijain vierailut sekä lisääntyvä julkaisujen ja tutkimusaineistojen vaihto. Tällaisten kontaktien kehittäminen ja suomalais-neuvostoliittolaisten tutkimushankkeiden toteuttaminen on välttämätöntä itämeren-

suomalaisten kielten ja kulttuurien tutkimisessa. Suomen kannalta on tärkeää entistä kiinteämmän kontaktin saaminen myös latvialaisiin kielentutkijoihin ja tutkimuslaitoksiin, puhutaanhan suomen lähisukukielistä liiviä juuri Latviassa. Helsingin yliopisto ja useat muutkin maamme yliopistot ovat viime vuosina saaneet vastaanottaa viron kielen opettajansa Neuvostoliitosta, meidän yliopistomme usein maineikkaasta Tarton yliopistosta. Suomesta taas on lähetetty suomen kielen lehtori Leningradin ja Petroskoin yliopistoon ja toivottavasti voidaan ennen pitkää lähettää Tarton yliopistoonkin. Erittäin hyödyllistä olisi, jos itämerensuomalaisten kielten laudaturin opiskelijat voisivat harjoittaa ennen kaikkea viron kielen jatko-opintoja Neuvosto-Virossa kuten esimerkiksi venäjän kielen opiskelijat kehittävät venäjän kielen ja kulttuurin tuntemustaan Neuvostoliitossa. Oman maamme kielen ja kulttuurin kannaltakin on merkittävää, että itämerensuomalaisia kieliä tutkitaan eri puolilla maailmaa. Mm. tunnettuja virolaissyntyisiä kielentutkijoita on toiminut viime vuosikymmeninä varsinkin Yhdysvalloissa, Ruotsissa ja Ranskassa. Juuri ulkomaiset alamme tutkijat voivat julkaista tutkimuksensa tavallisesti suoraan jollakin suurella kielellä.

Itämerensuomalaisista kielistä on käytävissä melko runsaasti lähdeaineistoa, tosin eri kielistä hieman epätasaisesti. Sanakirjoja on olemassa useimmista näistä kielistä, ja parhaillaan toteutetaan useita suuria sanakirjahankkeita, joista suurimmat ovat Suomessa valmistettavat karjalan kielen ja vepsän sanakirjat ja jo mainittu virolainen vatjan sanakirja; tässä ei ole vielä otettu lukuun jättiläismäistä suomen murteiden sanakirjan hanketta eikä monia tekeillä olevia nyky-suomen ja nykyviron leksikkoja. Nimenomaan suomen ja viron kielen kokoelmat ovat erinomaiset. Merkittäviä julkaisemattomia lähisukukielten kokoelmia on edelleen mm. Suomalais-ugrilaisen Seuran hallussa, ja sangen arvokkaat ovat myös

Helsingin yliopiston ensimmäisen itämerensuomalaisten kielten professorin Lauri Kettusen jälkeensä jääneet keräelmät. Ensiarvoinen merkitys on sillä seikalla, että kahdessa vuosikymmenessä on onnistuttu pitkälle toteuttamaan sitä laajaa suomen ja sen sukukielten nauhoitusohjelmaa, jonka professori Pertti Virtaranta hahmotteli virkaanastujaisissaan helmikuussa 1959; Suomen kielen nauhoitearkistossa säilytettävät kaikkien uralilaisien kielten äänitteet ovat runsaammat kuin missään muualla maailmassa. Kuitenkin paljon on vielä tehtävää. Uusia aineskokoelmia olisi kerättävä etenkin ongelmien ratkointa varten, joskin katoamassa olevista kielimuodoista on syytä pyrkiä tallentamaan kaikki saatavissa oleva aineisto. Jo olemassa olevat kokoelmat olisi saatava mahdollisimman helposti ja tarkoituksenmukaisesti hyödynnettävään asuun. Yhdeksi tavoitteeksi on asetettava itämerensuomalaisten kielten muoto-opillisen arkiston perustaminen. Äskettäin fennougristiikan tehtäviä pohjittanut työryhmä on esittänyt ajatuksen, että tämän arkiston tulisi olla sellainen ATK-pohjainen aineisto, josta eri sukukielten taivutusopilliset muodot saadaan esiintymäympäristöineen. Tällainen materiaali olisi suureksi avuksi näiden kielten muoto- ja myös lauseopillisessa tutkimuksessa. Niin ikään ATK-menetelmin olisi laadittava itämerensuomalaisista kielistä sanojen lopusta päin aakkostetut eli käänteissanakirjat, jotka olisivat suoranaisena täydennyksenä tai pikemminkin esityönä äsken mainittua arkistoa varten. Myös näiden kielten varsinainen kielikartasto odottaa toteuttamistaan. Erittäin merkittävää on, että kaikkien itämerensuomalaisten kielten aineisto sisältyy parhailaan valmistettavaan Euroopan kielikartastoon, jonka toimittamista Suomen osalta johtaa prof. Terho Itkonen. On mielihyvin todettava, että Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksella on jo suomen murteiden muoto-opillinen arkisto Helsingissä ja lauseopin arkisto Turussa ja että suomen kielen käänteissanakirja on jo julkaistu.

(Suomen kielen käänteissanakirja, koostanut Tuomo Tuomi, Hämeenlinna 1972.)

Kielitieteen tehtäviin kuuluu määrittää kielen status suhteessa muihin kieliin. Tältä kannalta jatkuvasti piristynyt typologinen tutkimus lupaa hyvää ja se on motivoitavissa siitä huolimatta, että fennougristiikan pitkä historiallinen kielentutkimuksen perinne on jälleen kansainvälistikin lujittumassa chomskylaisuuden aallon jälkeen. Typologinen tutkimus näyttää tarjoavan kriteerjä sekä vastattaessa, siihen kysymykseen, mikä on kielen kunnan kielten keskinäinen etäisyys, että siihen, mikä on kielikuntien suhde toisiinsa, ja edelleen myös tutkittaessa yksittäisiä kieliä. Juuri typologisen tutkimuksen tuloksiin on äskettäin vedottu esimerkiksi pohdittaessa kysymystä viron kielen klusiilien ja sibilanttien suhteesta nimenomaan käytännön kielenhuollon kannalta. On tehty mielenkiintoisia havaintoja mm. siitä, millainen on suomen, viron ja unkarin typologinen suhde. Tämänäsuuntaisia tutkimuksia olisi toteutettava systemaattisesti myös itämerensuomalaisten kielten osalta. Tähän työhön on nyt entistä paremmat mahdollisuudet, kun näiden kielten sanaston alkuperää on perusteellisesti selvitetty Suomen kielen etymologisessa sanakirjassa, jonka 6. eli viimeinen käsittelyosa ilmestyi viime joulukuussa. Kielitypologia vaatii paljon pohjatietoa tutkittavien kielten osa-alueista. Myös kontrastiiviselle kielentutkimukselle tarjoutuu tehtäviä niinkin läheisten sukukielten kuin suomen ja viron tutkimisessa.

Toisenlaisista kieltenvälisistä suhteista on kysymys kielten laina-ainesten tutkimisessa. Tiedämme itämerensuomalaisten kielten olevan helmiä, jotka ovat hioutuneet vuosituhansia naapurikielten puristuksessa. Itämerensuomalaiset ovat — tilannetta muutamin lainasanoin kuvatakseni — saattaneet kukistaa germaanisen *kunikaan* balttilaisella *kirveellä* venäläinen *viitta* germaanisilla *hartioillaan*. Tässä työssä on sitten uralilainen *pii*

vaihtunut balttilaiseen *hampaaseen* ja suomalais-ugrilainen *iho* germaaniseen *hiptään*. Jo kauan harrastettu itämerensuomalaisten kielten lainasanojen tutkimus, johon professori Lauri Posti v. 1954 tähän virkaan astuessaan kiinnitti huomiota, ei ole lainkaan menettänyt merkitystään vaan entisestään tärkeitynyt. On vieläkin aiheellisempaa kysyä, mikä suomessa ja sen lähisukukielissä oikeastaan on omaa ja mikä vierasta. Vierasta voivat tällöin olla myös sellaiset ainekset, jotka ovat peräisin jostakin sukukielestä. Onhan kieli voinut jopa sulautua läheiseen sukulaiseensa kuten karjala aunukselaisalueella vepsään. Itämerensuomalaisten kielten keskinäisiin kontakteihin onkin syytä kiinnittää entistä enemmän huomiota. Mainittakoon, että juuri suomalais-ugrilaisten kielten typologisten kysymysten ja näiden kielten kaikkinaisten kontaktien tutkimisen tärkeyttä ovat keskeiset fennougristiset tieteelliset seurat Suomalais-ugrilainen Seura ja Kotikielen Seura korostaneet v. 1977 Suomen Akatemialle antamassaan tutkimuspoliittisessa lausunnossa.

Itämerensuomalaisten kielten tutkiminen ei ole itsetarkoitus, vaikka vanhan perinteen mukaisesti tieteen tulisikin olla vapaa käytännön hyödyn tavoittelusta. Näiden kielten tutkiminen on välttämätön rengas niiden kannattaman kulttuurin monitieteisessä analysoinnissa. Yhtenä esimerkkinä mainittakoon tässä ainoastaan ne hedelmälliset kiistat, joihin kielitiede ja arkeologia ovat joutuneet eräissä suomen ja sen sukukielten ikäämiskysymyksissä. Onpa muutamiin tätä koskeviin ongelmiin jo kompromissikin tarjolla, kun kielentutkijat korostavat aikarajojen liukuvuutta, kielen ja kulttuurin siirtymäkausien pituutta ja maantieteellisesti perifeeristen raja-alueiden erityisasetmaa. Parin vuosituhannen takaisiin kantasuomalaisiin aikoihin liittyy kosolti myös vaikkapa perinnetieteitä tai kansanmusiikintutkimusta askarruttavia ongelmia. Kaikille menneisyyden ja varmaan myös nykyisyyden tutkijoille antaa paljon primaaritietoa juuri kieli. Suomen kielen ja kulttuurin juurien tutkimisesta on kysymys.

Die ostseefinnischen Sprachen und ihre Erforschung¹

Seppo Suhonen

Die Ausführungen beschäftigen sich mit den osfi. Sprachen, deren es sechs oder sieben gibt, abhängig davon, ob das Ingrische als selbständige Sprache angesehen wird; es handelt sich um das Finnische, Estnische, Karelische, Wepsische, Livische, Ingrische und Wotische. Obgleich die Anzahl der Sprecher vieler dieser Sprachen in den letzten Jahrzehnten zurückgegangen ist, hat ihre Bedeutung für die allgemeine Sprachwissenschaft, die interdisziplinären Unter-

suchungen sowie die Erforschung von Ursprung und Struktur der finnischen Sprache und Kultur eher zugenommen. Das Interesse an diesen Sprachen nimmt überall in der Welt zu, sie sind Gegenstand zahlreicher Untersuchungen, wir verfügen über diesbezügliche wissenschaftliche Wörterbücher oder Wörterverzeichnisse. Die relativ guten Materialsammlungen aus den osfi. Sprachen müssten in einer möglichst leicht auswertbaren Form zugänglich sein. Beim Sammeln neuer

¹ Antrittsvorlesung an der Universität Helsinki vom 31. 1. 1979.

sprachlicher Materialien müsste man sich auf bestimmte Themen konzentrieren, obgleich andererseits alles erreichbare Material der aussterbenden Sprachformen aufzuzeichnen wäre.

Als zentrales Ziel nennt Verf. die Erforschung von Typologie, Geschichte und Sprachkontakten der osfi. Sprachen sowie die kontrastive Untersuchung dieser Sprachen. Wichtig sei die Schaffung eines auf EDV-Methoden basierenden morphologischen Archivs, eines Sprachatlas und entsprechender rückläufiger Wörterbü-

cher. Um diese wie auch andere sprachwissenschaftliche Forschungsziele zu erreichen, ist eine Zusammenarbeit zwischen finnischen und sowjetischen Forschern notwendig. Es ist weiter zweckmässig, einen Austausch sprachlicher Materialien zwischen Finnland und der Sowjetunion zustande zu bringen. Der Universitätsunterricht der osfi. Sprachen müsste dahingehend entwickelt werden, dass die Studenten dieser Sprachen ihre Sprachstudien in Sowjetland vervollkommen könnten.

*Osoite:
Anschritt:*

*Helsingin yliopisto
Itämerensuomalaisten kielten laitos
Fabianinkatu 33
SF-00170 Helsinki 17*